

Немања Д. Андријашевић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

nemanja.andrijasevic@gmail.com

ПИСМА ДРАГОЉУБА МИЛИВОЈЕВИЋА ПРОТОЈЕРЕЈУ СТЕВАНУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ

Апстракт: Драгољуб Миливојевић, један од угледних чланова Богомољачког покрета, послао је неколико писама протојереју Стевану Димитријевићу, декану и професору Православног богословског факултета Универзитета у Београду. Дописи су пронађени у Приштини, у Димитријевићевој заоставштини. Из њих се сазнају појединости о тежњи Народне хришћанске заједнице за ходочашћем и прилагањем запуштеном Манастиру Хиландару, као и о духовном укрепљењу њених чланова у поменутој светогорској светињи. Извори коришћени у раду први пут се објављују.

Кључне речи: Драгољуб Миливојевић, Стеван Димитријевић, Народна хришћанска заједница, Богомољачки покрет, Хиландар.

Увод

Драгољуб Миливојевић био је теолог који је у међуратном периоду своја прегнућа посветио Српској православној цркви (СПЦ).¹ Ангажовао се у Богомољачком покрету, и то као активан учесник, а касније и предводник Народне хришћанске заједнице (за коју је заједно са Миланом Бозољцем прописао правила), те уредник листа *Православна хришћанска заједница*.² Објавио је бројне чланке.³ Замонашен је под именом Дионисије, хиротонисан у епископа, а потом устоличен у Сједињеним Америчким Државама (САД).⁴ По почетку Другог светског рата писмено је сведочио о страдањима Срба и СПЦ, објављивањем доказа о геноциду и угњетавању православних у распарчаној и окупираној Југославији.⁵ У послератном периоду у Америци и Канади затекао га је прилив политичких емиграната који су учествовали (у борбама или препискама) на различитим странама и наставили своје расправе и супротстављености и на америчком

¹ Миливојевић (1898–1979) је рођен у Рабровцу. Студирао је на Правном факултету и дипломирао на Православном богословском факултету у Београду. Био је проповедник у Крагујевцу, један од активнијих, а касније и водећих људи Богомољачког покрета у међуратном периоду и плодан писац. Замонашио се после смрти супруге. Био је игуман манастира, предавао је у богословији и био управник Монашке школе у Манастиру Високи Дечани. Хиротонисан је у епископа 1938, послат у Епархију у Америци 1940, док је устоличен 1941. године. На том континенту основао је бројне црквене општине и парохије. Касније је био оптужен за кршења морала, материјалне злоупотребе и невршење црквених правила. Започео је први раскол при СПЦ, због чега је био рашчињен. Тужио је СПЦ, али је пред крај живота изгубио све судске спорове пред државним институцијама САД.

² Суботић 1996.

³ Видети одабрану библиографију његових радова у: Суботић и Ђурић 2008, 79–83.

⁴ Вуковић 1994 и 1996.

⁵ Објавио је *Memorandum on Quisling-created „Croatian Orthodox Church“* (Меморандум о „Хрватској православној цркви“ створеној од квислинга) 19. децембра 1942. и *Martyrdom of the Serbs* (Persecutions of the Serbian Orthodox Church and Massacre of the Serbian People) 1943. године.

континенту, а тешко су се уклапали у устаљен црквени живот који су већ водили тамошњи Срби староседеоци присутни неколико генерација, односно они који су се у Америку углавном доселили из економских побуда. Током времена дошло је до бројних сумњичења владике Дионисија, која су се завршила истрагом Цркве коју је он одбацио, а потом постао зачетник раскола и велики клеветник поглавара СПЦ и страдалног клира у Југославији после 1945. године.⁶ Изгубио је парницу против СПЦ пред америчким надлежним Судом који је одбацио аргументе расколника, док је имовина која је припадала СПЦ враћена у потпуности, премда оштећена и запуштена.⁷ У историји је остао упамћен као расколник.

Његова непозната писма из међуратног периода пронађена су у Приштини, у Покрајинском државном архиву Косова и Метохије, у Збирци некадашњег професора и ректора Богословско-учитељске школе у Призрену, првог професора *Историје Српске православне цркве* и првог декана Православног богословског факултета (ПБФ) Универзитета у Београду, почасног доктора богословских наука и угледног научника и црквеног пастира, протојереја-ставрофора Стевана Димитријевића.⁸ Навршило се сто година од када му се Миливојевић писмено обратио као председник Народне хришћанске заједнице. Покушао је да га укључи у организацију ходочашћа и прикупљање прилога за Српску царску лавру Манастир Хиландар на Светој Гори. У овом раду писма се објављују први пут и то без измена у тексту.

Прилози

Писма Драгољуба Миливојевића протојереју-ставрофору Стевану Димитријевићу

Народна хришћанска заједница

Бр. 472

3/17 ог II 1925 г.

Крагујевац

Г. прот. Ст. Димитријевићу

професору

Београд

На својој овогодишњој скупштини Народна Хришћ. Заједница (Савез Православних Братстава) поред осталих донела је и одлуку о свечаном походу за Свету Гору, који ће се учинити за Ускрс, тако да се светло Христово Васкрсење проведе у светом манастиру Хиландару.⁹ Тежња нашега покрета није то да овај поход буде само Народне Хришћ. Заједнице, већ да он буде опште Православни покрет и поход за наша света места – свети манастир Хиландар. У том циљу обраћамо се и вама за сарадњу и активно учествовање у овом поклоничком походу. Пошто овај поход има два циља: да однесе колико може прилога за Хиландар, који је сада у беди, и да ојача Православни верски осећај нашега народа на извору – тамо одакле је синула просвета нашега народа кроз веру

⁶ *The Serbian Christian Heritage of America. The Historical, Spiritual, and Cultural Presence of the Orthodox Diaspora in North America 1815–2019* (2019); Јевтић 2013; Џомић и Тодоровић 2009; Симић 2006; Спасовић 1997, 121; Радовић 1990, 26–37; Миливојевић 1969; *Гласник Српске православне цркве* 1964, 82; Слијепчевић 1963; Пурић, Ђујић, Лазовић 1963, 1.

⁷ Текст пресуде из 1976: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/426/696.html>.

⁸ Пузовић 2021; Гардашевић 1984, 110–128.

⁹ Свети Сава и Свети Симеон Мироточиви основали су поменути светињу 1198. године. Јанковић 2023; Bogdanović, Đurić, Medaković 1997; Petković 1997.

Светога Саве, то и ви можете двојако помоћи: прилогом и активним учешћем у овом походу.¹⁰ Ми се надамо да ћете и ви саобразно вашим приликама и моћима потпомоћи ову идеју. У данашње време, а баш ове године навршује се 1600 година од I Васељенског Сабора на коме је утврђена Православна Вера.¹¹ Ову годину као јубиларну прославиће цео католички свет и ићи ће на поклоњење њиховим светим местима Риму и Лурду. Ми, Православни имамо Свету Гору, Гору на којој се најбоље пресликава Гора Преображења Господњег – Тавор. Пођимо и ми на Гору Преображења – на нашу Свету Гору у српски свети манастир Хилендар.

Ако желите да узмете учешћа у овом свечаном походу јавите одмах, а тако исто и други који буду хтели ићи. Пут до Свете Горе и натраг износи највише 800–1000 динара.

Са братским поздравом
за Народна хришћанска заједница
председник
Д Миливојевић
Секретар
[нејасан потпис]
[на другом мањем папиру, који је исцепкан, дописано је:]

Покушаћемо да израдимо повластицу у вожњи и преко Грчке. Ово би мислим могло ако би наша црква – Свети Синод – писао Грчкој Цркви и умолио је, да ова код своје владе издејствује повластицу у вожњи преко Грчке територије.

У свему молимо јавите нам одмах како да се крећемо. Ако би било више повластица у путу, више би поклоника пошло и више би прилога однели Хилендару.

Д
[на трећем мањем папиру, који је исцепкан стоји:]
З-П-925 (
[нејасна реч]
Крагујевац
Поштов. г. прото,

Добио сам ваше писмо и веома сам благодаран на готовости и вашој сарадњи на овом великом делу. Наш покрет имао је пре три дана (30-I) по старом велики састанак на коме су била заступљена сва наша братства – преко 200 братстава. Поред осталих одлука као главна била је поход за Свету Гору. Једнодушно је примљена ова тачка и решено је, да се интересује по могућству цео наш народ за овај поход. Сходно нашем циљу ми ћемо ако Бог да поћи да се напојимо на врелу наше вере. У овом походу узеће учешћа сва наша братства. Приложени циркулар послали смо разним хуманим и хришћанским покретима у нашој земљи. Надамо се да ће број поклоника у овом првом походу прећи преко 200. Можда би било добро да се и једна група наших студената опет поведе за Свету Гору. Писаћу и Министарству Вера [одавде почиње друга страница] да помогне богословцима из богословија те да и они узму учешћа у овом походу. Мени је циљ да све што се може мобилишемо за овај поход. Ако би се поклоника јавило много, морали би их водити по групама у извесном размаку времена. С обзиром на то, нама је потребан неко ко Свету Гору добро познаје и ко уме да води ове походе. У том случају ми бисмо и желели да ви са нама пођете. Ако на то пристанете то би била наша велика радост и задовољење потребе. Могуће, да ће и епископ Николај ићи, но он је мисаони дух можда

¹⁰ Манастир Хиландар налазио се дуги низ деценија, па и векова, у великој немаштини. Са друге стране, број монаха није био велики и то је додатно отежавало положај, свакодневни живот, организацију, старање о великом имању, устројство и управљање овом светињом.

¹¹ Карташов 2009.

незгодан да походе води. Бог зна, можда и погреших у овоме. Сада има већ око 100 поклоника за Свету Гору, има и оних који ће тамо као монаси остати. Многи од наших желе да у Светој Гори остану дуже него прошле године. молим вас јавите нам о овоме и дајте нам ваше савете.

Поштује вас и поздравља
грешни ваш ученик
Драг. Миливојевић

Крагујевац
28/V-925

Поштов. г. Стево,

Видим из свештеничких листова, пише се о богомољцима, пише и онај ко зна и ко не зна о њима, пише се објективно (као н. пр. ви) и пише се субјективно као г. архимандрит.¹² Пре него што бих одговорио на чланке о нама решио сам да вас замолим да ме обавестите: Ко све има права да пише расправе о Богомољцима за Свештеничку Скупштину. Ја бих писао једну расправу, зато што су ми у рукама многи подаци о богомољцима. Ако бих био примљен на скупштину и ако би се могла моја расправа примити, молим вас да ми јавите. Јер не могу г. прото да дозволим да се о нама пише неистинито па то да се то уноси у народ и спречава покајање и враћање Православљу.

У погледу нашег имена ми смо решени да га мењамо и друштву дамо чисту православну боју и по имену.

За Госпојински пост желимо опет да идемо у Свету Гору, ако Бог да.

Поштује вас и поздравља
ваш бивши ученик
Драгољуб Миливојевић
суплент.

Осврт на Миливојевићева писма

Драгољуб Миливојевић је у међуратном периоду био плодан писац текстова на црквене теме. Активирао се при Народној хришћанској заједници. Писмено је као предводник поменуте верске групе затражио помоћ свог некадашњег професора протојереја Стевана Димитријевића и предложио да на ходочашће у Манастир Хиландар са богомољцима пођу студенти теологије и ученици богословија. С обзиром на то да му је била позната чињеница да је прота Стева истраживао у Хиландару, односно да је био повереник ове светиње, а у ранијем периоду (од 1906. до 1910. године) и референт за хиландарско питање при Српском конзулату у Солуну, он му се стога и обратио писмом.

Успут је сасвим непотребно исписао једну малициозну реченицу о владици др Николају Велимировићу. Управо је у међуратном периоду владика Николај био организатор и учесник бројних активности Богомољачког покрета. Тиме је показао да уме да окупи народ, посаветује га, поучи и подстакне на веће интересовање за црквено учење и ортопраксију.¹³ Неколико деценија касније Миливојевић је и у пракси показао свој однос према владици Николају, и то на крајње непримерен и неодговарајући начин, када није пружио минималне адекватне услове за живот и рад владици СПЦ који је током Другог светског рата и окупације годинама био заточен у кућном притвору, а потом

¹² Реч је о различитим реакцијама и размени ставова унутар СПЦ, односно писаним анализама клира и других аутора, на појаву, омасовљење и утицај Богомољачког покрета.

¹³ *Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context* (2022).

интерниран у концентрациони логор и који је веома нарушеног здравља одлучио да емигрира на амерички континент, са циљем да тамо савршава богослужења и да ствара. До сада није пронађено писмено објашњење Миливојевића о његовим поступцима и о томе који је био узрок оваквог његовог става према познатом, признатом и ученом епископу који је много написао и много урадио. Не би требало занемарити и садржај писма владике Николаја Велимировића протојереју Стевану Димитријевићу од 12. децембра 1921. године, из кога се сазнало следеће: „Владика Николај Велимировић изнео је у свом кратком допису протојереју Стевану Димитријевићу неколико података. Указао је на потребу да се помогне Миливојевићу, за кога је навео чињеницу да покрене трећи лист, док су претходна два која је започео престала да се уређују и објављују, односно нису потрајала дужи временски период. Иако се може назрети да је владика Николај сматрао да Миливојевић неће бити сталан нити истрајан ни са издаваштвом трећег листа, он ипак моли Димитријевића да се именованом стави на располагање. Могло би се претпоставити да прота Димитријевић има сличан став о раду Миливојевића, па га владика стога и умољава да га, упркос свему, подржи“.¹⁴

Из другог Миливојевићевог писма јасно је да му је било важно како се пише о богомољцима и на који начин се схватају њихова прегнућа. Стога је замерао што се објављују, како је он сматрао, необјективна писања о том покрету, као и о подухватима његових чланова. Афирмативно је поменуо Димитријевићев рад, док је, с друге стране, изразио негодовање што је неименовани архимандрит критиковао богомољце.¹⁵ За сада није могуће утврдити, али се може претпоставити, да је писмо утицало на то да прота Димитријевић објави један позив за помоћ Манастиру Хиландару.¹⁶

Закључак

Анализом кратких писама и дописа Драгољуба Миливојевића, потоњег владике Дионисија, у овом раду се додатно осветљава његов лик и сагледава ангажовање у Народној хришћанској заједници, коју је једно време предводио. Наиме, овим прилогом се допуњавају биографски подаци о њему и постојећа сазнања о његовом раду у међуратном периоду, у коме је, између осталог, био плодан писац текстова на богословске теме и уредник неколико богомољачких листова. Кроз писма у раду сагледава се његова потреба да се стара о Манастиру Хиландару на Светој Гори, као и активности које је предузимао с тим циљем.

Иако се из садржаја писама очигледно види да му је пастирски и педагошки рад био близак, после његове хиротоније и одласка на служење у САД, наступила је промена у његовом личном животу, која је резултирала истрагама о његовом раду, а потом се завршила на до тада незабележен начин – прављењем раскола при СПЦ. Владика Дионисије остао је упамћен најпре по расцепу који је организовао и спровео почев од 1963. године у САД и Канади, док његови пређашњи дописи његовом некадашњем професору указују на потпуно другачије усмерен лик и дело пре епископске хиротоније, односно на његову оданост Цркви.

Чињеница да је Миливојевић писма упутио проти Стеви Димитријевићу указује на то да је поменути свештенослужитељ, професор и декан Православног богословског факултета, био један од највећих црквених ауторитета свога времена, односно личност са

¹⁴ Андријашевић 2023, 53–54.

¹⁵ Миливојевић највероватније мисли на чланак објављен те године: Димитријевић 1925, 193–200.

¹⁶ Димитријевић 1925, 418–424. Занимљиво је и да је наредне године објавио кратак рад: Димитријевић 1926, 203–204.

којом су се многи консултовали и писали му из разних разлога, као уосталом и због организовања ходочашћа на Свету Гору, при чему је он истраживао у Манастиру Хиландару о коме се деценијама старао. Такође, Димитријевићево сагледавање Богомољачког покрета и његово писање о томе допринело је да му се и из тог разлога обраћају, што сведочи о томе да су имали поверења у његово истинско сагледавање и објективно посматрање улоге ове верске заједнице у међуратној Југославији.

Необјављени извори

Архив Југославије, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, фасцикла број 157, јединица описа 242, Народна хришћанска заједница.

Заоставштина Ђока Слијепчевића, Приватна архива Немање Андријашевића, Минхен, Савезна Република Немачка.

Писма Драгољуба Миливојевића од 3. фебруара и 28. маја 1925. године протојереју Стевану Димитријевићу, Покрајински државни архив Косова и Метохије, Приштина, Збирка Стеве Димитријевића, кутија број 4: „Pokraj. držav. arhiv Priština. LXVII. ZBIRKA STEVE DIMITRIJEVIĆA, rektora Bog. iz Prizrena. 1915-1928 god. 868 pred. K. Br. 4“.

Студентски досије Драгољуба / Дионисија Миливојевића, Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

Објављени извори

Посланица Светог архијерејског сабора СПЦ од 7. марта 1964. године. *Гласник Српске православне цркве* (март 1964). Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 82.

Интернет

<https://caselaw.findlaw.com/court/us-supreme-court/426/696.html> (Датум приступа 13. мај 2025. године)

Литература

Андријашевић, Немања (2023): „Писмо Владике др Николаја Велимировића протојереју Стевану Димитријевићу 12. децембра 1921. године“, *Николајеве студије*, 5: 45–62.

Вуковић, Сава (1994): *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, Крагујевац: Каленић.

Вуковић, Сава (1996): *Српски јерарси од девог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац: Евро, Унирекс, Каленић.

Гардашевић, Благота (1984): „Био-библиографија Стевана Димитријевића“, *Богословље*, 1/2: 110–128.

Димитријевић, Стеван (1925): „Покрет побожних у нашем народу“, *Весник српске цркве*, 193–200.

Димитријевић, Стеван (1925): „Помозимо својима у Светој Гори“, *Весник српске цркве*, 418–424.

Димитријевић, Стеван (1926): „Повреда аутономије и вековима освештаних закона и традиција Св. Горе Атонске“, *Весник српске цркве*, 203–204.

Јанковић, Владета (2023): *Увођење у Хиландар*, Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара и Друштво пријатеља Свете Горе Атонске.

Јевтић, Атанасије (2013): *Савремени еклисиолошки подсетник о дијаспори*, Лос Анђелес – Чикаго – Врњци: Севастијан прес, Братство Светог Симеона Мироточивог.

Карташов, Антон Владимирович (2009): *Васељенски сабори*, Београд: Српска књижевна задруга, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.

Миливојевић, Дионисије (1969): *Издајство српског народа и СПЦ*, Либертивил: самостално издање аутора.

Митрополит Иринеј. Раде Неимар слободног Српства 1914–1999 (2009), приређивачи: Велибор Џомић и Јован Тодоровић, Краљево – Треће језеро: Богословски фонд Светог Саве Митрополије новограчаничке.

Пузовић, Владислав (2021): *Путевима српске црквене историје. Научно наслеђе проте Стеве Димитријевића*, Београд: Православни богословски факултет.

Пурић, Божидар, Ђујић, Момчило, Лазовић, Драг. Д. (18. април 1963): „Једно писмо Њ. Пр. Епископу Дионисију“, Торонто: *Глас канадских Срба*, 1617: 1.

Радовић, Амфилохије (1990): „Наши расколи“. *Гласник српског историјско-културног друштва 'Његош'*, 63, Илиноис: Српско историјско-културно друштво „Његош“ у Америци, 26–37.

Симић, Драгослав (2006): *Раскол у етеру. Живот српске емиграције у Америци кроз радио програм Николе Косића (Милвоки 1952–1982)*, Београд: Драслар партнер.

Слијепчевић, Ђоко (1963): *Огрешења владике Дионисија*, Минхен: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (2019): *Историја Српске православне цркве*, 1–3, Београд: Catena mundi.

Спасовић, Станимир (1997): *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади: 1941–1991*, Торонто – Београд: Источник Епархије канадске, Српска патријаршија.

Српска Православна Црква 1920–1970. Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије (1971), Уредник: Рајко Веселиновић. Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве.

Суботић, Драган (1996): *Епископ Николај и православни богомољачки покрет: Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920–1941*, Београд: Нова Искра.

Суботић, Драган, Ђурић, Живојин (2008): *Личности српске деснице 20. века. Преглед конзервативних политичких портрета, идеја и покрета*, 2, Београд: Институт за политичке студије, 79–83.

Bogdanović, Dimitrije, Đurić, Vojislav, Medaković, Dejan (1997): *Chilandar, The Holy Mountain Athos: Monastery Chilandar*.

Bishop Nikolaj Velimirović: Old Controversies in Historical and Theological Context (2022). Edit by Vladimir Cvetković and Dragan Bakić. Belgrade: Institute for Balkan Studies Serbian Academy of Sciences and Arts, Los Angeles: St. Sebastian Press.

Milivojević, Dionisije (19. decembar 1942): *Memorandum on Quisling-created „Croatian Orthodox Church“* (Меморандум о „Хрватској православној цркви“ створеној од квислинга).

Milivojević, Dionisije (1943): *Martyrdom of the Serbs (Persecutions of the Serbian Orthodox Church and Massacre of the Serbian People)*, Libertywill: Eparhija američko-kanadska.

Petković, Sreten (1997): *The Icons of Monastery Chilandar*, The Holy Mountain Athos: Monastery Chilandar.

The Serbian Christian Heritage of America. The Historical, Spiritual, and Cultural Presence of the Orthodox Diaspora in North America 1815–2019 (2019). Edit by Bishop Maxim Vasiljević. Los Angeles, Chicago, New York, Toronto, Belgrad: St. Sebastian Press.

Nemanja Andrijašević

**LETTERS FROM DRAGOLJUB MILIVOJEVIĆ
TO PROTOPRESBYTER STEVAN DIMITRIJEVIĆ**

The Provincial State Archives of Kosovo and Metohija houses a part of the legacy of Protopresbyter Stevan Dimitrijević, professor at and the first dean of the University of Belgrade's Faculty of Orthodox Theology. The holdings include two letters sent to Dimitrijević by Dragoljub Milivojević (1898–1979), dated 3 February and 28 May 1925. They reveal that Milivojević as the leader of the National Christian Community, better known as the Serbian God-Worshippers' Movement (Bogomoljački pokret), was willing to mobilise aid for the Serbian imperial lavra – the Hilandar Monastery – which was in need of assistance, and to organise a pilgrimage to this sacred place, with as many devotees as possible. Additionally, Milivojević obviously cared about faithful and objective representation of the Movement in public discourse. As Milivojević is already known as the initiator and leader of the post-Second World War schism within the Serbian Orthodox Church in the United States and Canada, his letters to Dimitrijević in the interwar period shed light on his devoted work with the followers of the God-Worshippers' Movement. These letters also testify to the great authority and distinguished status Archpriest Steva justifiably enjoyed in the Serbian Church, both during the interwar period and thereafter. The letters are now available to the public for the first time, through the courtesy of the aforementioned Archives.